

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Marko Recek

Neoliberalizem in demokracija

Diplomsko delo

Ljubljana, 2013

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Marko Recek

Mentor: izr. prof. dr. Andrej A. Lukšič

Neoliberalizem in demokracija

Diplomsko delo

Ljubljana, 2013

Zahvaljujem se svojemu mentorju, izr. prof. dr. Andrej A. Lukšiču, ki me je s svojimi napotki, predlogi in nasveti vodil pri pisanju diplomske naloge.

Zahvaljujem se tudi svoji družini, svojim prijateljem in ostalim, ki so me podpirali pri pisanju diplomske naloge in verjeli vame.

Neoliberalizem in demokracija

V diplomskem delu smo se posvetili politično-ekonomski paradigmi, neoliberalizmu, kjer smo z analizo njegove utemeljitve prikazali, kako je sčasoma prešel svoje okvirje in postal sinonim za zdravi razum. V spekter našega proučevanja smo tako postavili neoliberalizem in prikazali njegov vpliv na občo blaginjo. Osredotočili smo se na prvi poskus neoliberalizma v Čilu in ga postavili ob bok vpeljavi neoliberalnih doktrin v Iraku. Ob tem pa smo predstavili tudi vlogo ene najmočnejših držav na svetu, Združenih držav Amerike, ki se lahko pohvalijo kot prva moderna demokratična država na svetu. Analizo smo naprej usmerili na demokratično politično enakost in kako je le-ta razumljena skozi neoliberalno doktrino. Proučili smo, kako se splošno prepričanje, da gre demokracija z roko v roki z neoliberalizmom, znajde v praksi. Zaključili smo z delom, kjer smo v analizo vključili alternative neoliberalizmu. Obrnili smo se na nekatere latinskoameriške države, ki so se odločno uprle neoliberalni doktrini in tako zaključili z vprašanjem o prihodnosti neoliberalizma.

Ključne besede: neoliberalizem, demokracija, Latinska Amerika, alternative

Neoliberalism and Democracy

The diploma thesis discusses the political-economic paradigm, neoliberalism, while the analysis of its definition demonstrates how it gradually exceeded its boundaries and became a synonym for common sense. Thus, the study focuses on neoliberalism, its influence on the common welfare and especially the first attempt of the mentioned ideology in Chile, which was placed vis-à-vis the introduction of neoliberal doctrines in Iraq. Furthermore, the thesis mentions the role of one of the world's most powerful countries, the United States of America, being considered the first modern democracy. Firstly, the analysis was directed towards the democratic political equality and its interpretation through the eyes of a neoliberal doctrine. Also included is a research showing how the general belief – democracy going hand in hand with neoliberalism – functions in practice. The final part consists of an analysis supplemented with alternatives to neoliberalism. Having turned to some countries in Latin America which have strongly opposed the neoliberal doctrine, the thesis is concluded with a question concerning the future of neoliberalism.

Keywords: neoliberalism, democracy, Latin America, alternatives

Kazalo

1	Uvod.....	6
2	Metodološki okvir.....	8
2.1	Opredelitev predmeta in cilja proučevanja.....	8
2.2	Metodologija proučevanja.....	9
2.3	Hipoteza.....	10
3	Utemeljitev koncepta neoliberalizma.....	10
3.1	Začetki neoliberalne misli.....	11
3.2	Mont Pelerin.....	12
3.3	Proti neoliberalizaciji.....	13
3.4	»Novi liberalizem«.....	17
4	Neoliberalna demokracija.....	22
5	Latinskoameriške alternative.....	26
5.1	»Nova levica«.....	26
5.2	Primeri.....	28
6	Sklep.....	33
7	Literatura.....	35

1 Uvod

Politično-ekonomsko paradigmo, katere glavni »sestavini« sta neoliberalizem in demokracija bomo obravnavali tako, da se bomo takoj na začetku vrnila k osnovam, ki so potrebne za samo golo razumevanje prej omenjenih terminov in procesov ter konceptov, ki jih omogočata in tvorita. Najlažje bomo to storili tako, da pogledamo izvor in pomen teh dveh terminov, ki bosta ključna za našo obravnavo in proučevanje. Pomagali si bomo s Slovarjem tujk, ki »liberalizem« opredeljuje kot gospodarski sistem, v katerem se zasebnemu subjektu dopušča svoboda dejavnosti, zlasti gospodarske, brez vmešavanja države. Naprej razloži, da gre za vsak nazor, ki za svoj temelj postavlja svobodo in človekove pravice. Lukšič razloži, da je država za liberalizem nekaj negativnega, nujno zlo (1994, 18), civilna družba, zlasti lastnina in trg, pa sta povzdignjena v nebo. Kapitalizem, družbeno-ekonomska ureditev, v kateri so proizvodjalna sredstva v zasebni lasti in ki temelji na prostem trgu in konkurenci, pa je v tej neoliberalni dobi tisto, kar nas je prvenstveno spodbudilo za proučevanje in analizo neoliberalizma in demokracije.

Če v Slovarju tujk pogledamo termin »neoliberalizem«, dobimo razlago, kot je novi liberalizem, smer v ekonomski teoriji, gospodarstvu in zunanjetrgovinski politiki. Kar pa je seveda gola definicija, ki nam ne poda nobene globine in širine, ki se »skrivata« za tem pojmom. Chomsky (2005a, 27) doda, da »/.../ izraz neoliberalizem spominja na sistem načel, ki je nov in temelji na klasičnih liberalnih idejah: Adam Smith velja za njegovega zavetnika.«

Harvey (2012, 7) teoretizira, da je »/.../ neoliberalizem predvsem teorija politično-ekonomskih praks, ki pravi, da do človeške blaginje najhitreje pridemo z osvoboditvijo individualnih podjetniških svoboščin in veččin v institucionalnem okviru, ki ga zaznamujejo močne pravice do zasebne lastnine, prosti trgi in prosta trgovina. Vloga države je ustvariti in ohraniti institucionalni okvir, ustrezen takšnim praksam«. Država mora kot taka vzpostaviti vse okvire, tako vojaške, obrambne, policijske in pravne strukture, funkcije, ki so potrebne za zaščito teh, prej omenjenih načel neoliberalizma. Za zagotovitev ustreznega delovanja trgov je državi, če je potrebna, dovoljena tudi uporaba sile, prav tako tudi ustvarjanje specifičnih trgov, če ti še ne obstajajo. To pa je tudi meja, do koder se lahko država vmeša v trg. Takoj ko država zagotovi te institucionalne okvire, mora biti njena vloga zreducirana na minimum, saj v skladu z neoliberalno teorijo država ne more posedovati dovolj znanja in informacij, da bi lahko pod vprašaj postavljala tržne signale, kot so cene, poleg tega pa bi močne interesne skupine, zlasti v demokracijah, neogibno popačile in usmerile državne posege v svojo korist. Zagovorniki neoliberalizma danes zasedajo vodilne položaje v izobraževalnih ustanovah, kot

so univerze in »možganski trusti«, v množičnih občilih, upravnih odborih, ključnih finančnih in državnih ustanovah in institucijah, kot so finančna ministrstva in centralne banke. Prav tako zasedajo ključne položaje v mednarodnih ustanovah, kot so Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka in Svetovna trgovinska organizacija, ki regulirajo svetovne finance in trgovino. Proces neoliberalizacije je tako povzročil mnogo »ustvarjalnega uničenja« ne samo predhodnih institucionalnih okvirov in sil, temveč tudi delitve dela, družbenih razmerij, socialne oskrbe, tehnoloških rešitev, načinov življenja in mišljenja, reprodukcijskih dejavnosti, navezanosti na zemljo in nravi. Izzval je celo tradicionalne oblike državne suverenosti (Harvey 2012, 7–8).

Eden najvidnejših in najbolj spoštovanih kritikov neoliberalizma v 21. stoletju Noam Chomsky (2005a, 16–17) dodaja, da so na začetku dvajsetega stoletja nekateri kritiki fašizem imenovali »kapitalizem brez rokavic«, kar je pomenilo, da gre za čisti kapitalizem brez demokratičnih pravic kot tudi brez njenih organizacij in institucij. Chomsky pravi, da je fašizem mnogo bolj kompleksen in da gre za »kapitalizem brez rokavic« v bistvu pri neoliberalizmu. Novi liberalizem predstavlja dobo, v kateri so poslovne sile močnejše in agresivnejše ter obenem z manjšo mero opozicije kot kdaj koli prej. Na neoliberalni doktrini zasnovane politične arene, kjer so takšna načela v vseh porah političnega življenja, je vse težje kljubovati poslu in skoraj nemogoče je, da bi netržne, nekomercialne in demokratične sile sploh obstajale. Zatiranje tovrstnih sil pa nam kaže še drugo plat delovanja neoliberalizma, in sicer poleg ekonomskega še kot političnega in kulturnega sistema. Chomsky tako citira enega izmed utemeljiteljev neoliberalne doktrine Milтона Friedmana, da za razliko od fašizma, ki temelji na preziru do formalne demokracije in z zelo mobiliziranimi družbenimi gibanji, s temeljem na rasizmu in nacionalizmu, neoliberalizem deluje najbolje, kadar obstaja formalna volilna demokracija. Zaradi tega se prebivalstvo odvrča od informacij, dostopa in javnih forumov, ki so nujni za pomembno sodelovanje pri odločanju. Torej je ustvarjanje dobička bistvo demokracije, vsaka drugačna pojmovanja vlade pa so nedemokratična, ne glede na to kakšno podporo bi vlada s takšnim pojmovanjem imela.

Zaradi takšnih definiranj in razlag demokracije se zdi, da gresta demokracija in neoliberalizem z roko v roki. Pa vendar po premisleku ugotovimo, da gre za zelo izkrivljeno pojmovanje demokracije v tej neoliberalni dobi. Bolje rečeno, načela neoliberalne demokracije zelo odstopajo od načel klasične demokracije ter tudi načel moderne predstavniške demokracije. To pa je tudi botrovalo odločitvi za proučevanje neoliberalizma in demokracije ter njunega medsebojnega vpliva, kar bo eden izmed spektrov te diplomske

naloge. Poudarek bomo namenili Združenim državam Amerike in nekaterim državam Latinske Amerike. Drugi spekter diplomske naloge predstavlja poglobitev v alternative neoliberalizmu, ki nastajajo v Latinski Ameriki, kjer nastaja tako imenovani novi socialistični blok, ki pa se uspešno postavlja ob bok oziroma je uspešnejši od neoliberalizma.

2 Metodološki okvir

2.1 Opredelitev predmeta in cilja proučevanja

Primarni cilj diplomskega dela bo predstavitev doktrine neoliberalizma od samih začetkov, torej pojava le-tega, postopnega vzpenjanja, infiltracije v vse pore družbeno-političnega življenja, njegovega vrha in zatona. Proučevali bomo, kako se je lahko neoliberalizem pri nekaterih teoretikih usidral kot zdravorazumski diskurz, kljub temu da se neoliberalni napotki za gospodarsko rast izkažejo vse prej kot uspešni. Ugotavljali bomo torej, kako je lahko bil neoliberalizem tako uspešen na političnem delu politično-ekonomske paradigme, na ekonomskem pa ne. Predmet analize bo med drugim tako tudi produkcijski način, katerega gonilo je dobiček, kapitalizem, ki se je preko svojih nekaj različic skozi zgodovino transformiral v neoliberalni kapitalizem in je kot tak temeljni razlog za demonstracije, upor vladanih po celotni zemeljski obli. Proučili bomo tudi dela Noama Chomskega, enega najbolj spoštovanih političnih intelektualcev, najbolj citiranega avtorja in enega glavnih kritikov neoliberalizma in njegovih negativnih posledic ter implikacij na segmente življenja. Prav tako bomo ugotavljali, ali desetletja neoliberalne dobe prihajajo h koncu oziroma so tega že dosegle in ali so lahko naslednik neoliberalizma socialnodemokratski sistemi, kakršni nastajajo v Latinski Ameriki. Obravnavali bomo prve teoretike neoliberalnih tradicij, ki so bili fundamentalistična podlaga tudi društvu Mont Pelerin, ustanovljenemu s strani akademskih ekonomistov, utemeljiteljev neoliberalne misli, kot so Milton Friedman in Friedrich von Hayek. Skozi delo akademika Davida Harveya bomo vzpon neoliberalne teorije predstavili preko razrednega boja. Proučevali bomo, kakšen je pomen oblike vladavine demokracije za neoliberalizem. Primarni cilj tega diplomskega dela je tako predstaviti implikacije neoliberalizma na najpogostejši tip vladavine, demokracijo. V diplomskem delu nas bo zanimalo, ali neoliberalizem demokracijo krepi ali prav nasprotno, jo ruši. Ugotavljali bomo, kakšni so potrebni vzvodi za vzpostavitev enega ali drugega in ali je eno pogoj za uveljavitev drugega. Omenjeno bomo proučili na teoretski in prav tako tudi na praktični ravni. Predstavili bomo nastanek nove levice v nekaterih državah Latinske Amerike in politično-ekonomske

sisteme, ki jih predstavljajo kot alternativo neoliberalizmu. Proučili bomo torej vse temeljne aspekte neoliberalne doktrine.

2.2 Metodologija proučevanja

Kot smo zapisali v prejšnjem poglavju, bodo pri diplomskem delu predmet obravnave trije sklopi. Najprej se bomo lotili utemeljitve koncepta neoliberalizma. V sklopu, kjer bodo analizirani temelji neoliberalne doktrine, njen vzpon, vrh, procesi in posledice, ki jih je povzročila njena konceptualizacija, bomo uporabili deskriptivno metodo, s katero bomo zaobjeli predvsem teoretski, fundamentalistični del neoliberalizma. Obenem bomo v tem sklopu uporabili tudi metodo analize primarnih in sekundarnih virov, s katero bomo skozi analizo različnih teoretikov, kritikov in analitikov neoliberalizma pokazali razloge za njegov nastanek, implementacijo in ne nazadnje delovanje. Prav tako bo tu z metodo primerjalnega raziskovanja prikazana uspešnost oziroma neuspešnost v nekaterih posameznih in specifičnih segmentih družbenega življenja. Ker je veliko avtorjev, ki so se ukvarjali z neoliberalizmom, njegovim delovanjem, učinkovitostjo in ne nazadnje etičnostjo in moralnostjo in ker gre za pereč problem v takšni politično-ekonomski paradigmi, še posebej na tej globalni ravni, kjer se je »znašel« neoliberalizem, dostop do knjig, zbornikov, akademskih člankov in esejev ni bil posebej otežen.

Drugi sklop, ki se ga bomo lotili v našem diplomskem delu, je sklop, kjer bomo analizirali neoliberalno demokracijo oziroma demokracijo kot tako in učinke tako imenovanega novega liberalizma nanjo. Tu nam bo v pomoč metoda analize primarnih in sekundarnih virov, saj bomo s pomočjo te metode, torej z analizo, ugotovili, ali demokracija v neoliberalni dobi ohranja svoja temeljna načela oziroma so ta načela porušena.

V tretjem sklopu se bomo posvetili alternativam neoliberalizma. Natančneje alternativam, ki jih v praksi že uporabljajo nekatere države Latinske Amerike in so posledica novo nastale politične levice, ki zavrača neoliberalne rešitve gospodarske rasti. Prav tako bo tudi v tem sklopu v poštev prišla metoda primerjalnega raziskovanja, s pomočjo katere bomo s primerjanjem analizirali uspešnost oziroma neuspešnost alternativ nasproti neoliberalizmu. S takšno primerjalno metodo pa bomo zaključili tudi obravnavo teh posameznih držav ter specifičnih alternativ med seboj.

2.3 Hipoteza

Polje proučevanja neoliberalizma je široko in globoko, zaradi česar nam je seveda jasno, da vseh aspektov še zdaleč ne bomo mogli zaobjeti in da bo naš prispevek zaradi omejenosti zelo majhen. Kljub temu pa smo se odločili za tri hipoteze.

Hipoteza 1: Neoliberalizem je v zatonu in le še vprašanje časa je za drugačno ekonomsko usmeritev.

Hipoteza 2: Že v uvodu napisana teza, da zaradi razlag in definicij demokracije v neoliberalni dobi, ki jih postavljajo neoliberalisti, dobimo občutek, da so takšna načela demokracije povsem normalna, bo služila kot izhodišče za drugo hipotezo, s katero se bomo ukvarjali v diplomskem delu. Neoliberalizem predstavlja nasprotje demokraciji in demokracijo ruši.

Hipoteza 3: Pri dokazovanju tretje hipoteze se bomo ukvarjali z alternativami neoliberalizmu. Alternativne ekonomske usmeritve, ki jih ponujajo nekatere države Latinske Amerike, predstavljajo pravi odgovor neoliberalistični ekonomski ureditvi.

3 Utemeljitev koncepta neoliberalizma

Večkrat zasledimo, še posebej s strani neoliberalistov, da za klasika oziroma utemeljitelja neoliberalizma velja Adam Smith in s tem kot temeljni dokument njegovo delo *Bogastvo narodov: Raziskava o naravi in vzrokih bogastva narodov* iz leta 1776. V pogled v knjigo Josepha Vogla, *Prikazen kapitala*, kjer proučuje interes »ekonomskega človeka« in ga definira kot sebičnega, nam postreže tudi s citatom Adama Smitha iz prej omenjenega dela. Smith (v Vogl 2012, 34) zapiše, da

/.../ ekonomski akter večinoma sicer nima namena podpirati javne koristi in tudi ne ve, v kolikšni meri jo podpira. S tem, da rajši kakor tujo vzdržuje domačo delavnost, samo skrbi za svojo varnost; in ko to delavnost usmerja tako, da bi njen produkt imel čim večjo vrednost, spet skrbi samo za svoj dobiček, in kakor v številnih drugih ga tudi v tem primeru vodi nevidna roka, da podpira cilj, ki sploh ni del njegovega namena. Za družbo pa nikakor ni vedno slabo, da tega ne dela z namenom. Kadar se človek trudi zase, pogosto podpira družbeno korist veliko učinkoviteje kakor takrat, ko si resnično prizadeva zanjo. Še nikdar nisem slišal, da bi bili tisti, ki hlinijo, da trgujejo za splošno blaginjo, naredili dosti dobrega.

S tega lahko razberemo, da se je Adam Smith v bistvu zavzemal za občo korist in blaginjo, česar pa stoletja kasneje v novem liberalizmu v praksi ne moremo najti. Bilo bi celo primerneje, da bi povzeli, da gre pri neoliberalizmu za izprijeno obliko klasičnega neoliberalizma, ki namesto obče blaginje skrbi za blaginjo posameznikov oziroma elit. S tem se strinja tudi Rizman (v Chomsky 2005, 10), ki pravi, da ima neoliberalizem bolj malo skupnega z utemeljitelji oziroma klasiki liberalne misli, kar Adam Smith zagotovo je. Nadaljuje, da se njegovi ideologi po navadi sklicujejo na delovanje tržišča kot »nevidne roke«, pri tem pa hitro prezrejo, da je teoretični utemeljitelj »nevidne roke« Adam Smith hkrati opozarjal, da jo mora država omejevati. Revščina pa pri tem ne pomeni le neznosnega življenja, temveč množično smrt. Cena za neoliberalni trg je tako z moralnega kot tudi s katerega koli drugega človeškega vidika življenja nesprejemljivo visoka.

Torej bomo začetke neoliberalne misli kot tudi njegove teoretike, vzroke in razloge, da je postal vodilna ekonomska usmeritev na globalnem nivoju, iskali drugje.

3.1 Začetki neoliberalne misli

Anderson pove, da o neoliberalizmu brez težav govorimo kot o univerzalni ideologiji (v Plehwe 2009, 3), kar lahko pripišemo zadnjim nekaj desetletjem, ko so neoliberalne ideje postale široko sprejete celo v takšnih okoljih, ki so zagovarjala drugačne poglede, kot so socialnodemokratski oziroma nekdanji komunistični režimi, na primer Kitajska.

Zagotovo lahko rečemo, da je ključno vlogo za uveljavitev in prepoznavo neoliberalnih idej odigralo leta 1947 ustanovljeno društvo Mont Pelerin, ko se je majhna in ekskluzivna skupina zavzetih zagovornikov, večinoma iz akademsko-ekonomskih, filozofskih in zgodovinarskih krogov, zbrala okrog znamenitega avstrijskega političnega filozofa Friedricha von Hayeka. Med pomembneži so bili Ludvig von Mises, ekonomist Milton Friedman in nekaj časa celo znameniti filozof Karl Popper (Harvey 2012, 30). Člani tega novoustanovljenega društva so zaradi temeljne privrženosti idealom, kakršne je ponujal klasični liberalizem, nase gledali kot na »liberalce«. Oznaka »neoliberalizem« je oznanjala njihovo vdanost tistim načelom prostega trga, ki so v okviru neoklasične ekonomije vzniknila v drugi polovici 20. stoletja, predvsem po zaslugi spisov Alfreda Marshalla, Williama Stanleyja Jevosa in Leona Walrasa, z namenom, da bi nadomestila klasične teorije, kakršne so tvorili Adam Smith, David Ricard in tudi Karl Marx (Harvey 2012, 30–31). Pa vendar so se naslanjali tudi na Adama Smitha in njegovo »nevidno roko« trga, češ da gre za najboljši mehanizem za mobilizacijo najosnovnejših človeških nagonov, kakršni so lakomnost, pohlep ter želja po oblasti, v korist

vseh. Oznaka oziroma izraz »neoliberalizem« pa se je v modernem smislu prvič pojavil v letu 1925 v delu z naslovom »*Trends of Economic Ideas*« švicarskega ekonomista Hansa Honeggerja. Denord in Lemke (v Van Horn in Mirowski 2009, 161) nasprotno trdita, da je bil izraz skovan šele leta 1938 v »*Walter Lipmann Colloque*« v Parizu, ko je bil uporabljen za nove usmeritve nasproti prejšnji liberalni tradiciji. V svoji raziskavi je Honegger teoretični neoliberalizem opredelil kot koncept temelječ na delih avtorjev, kot so Alfred Marshall, Eugen von Böhm-Bawerk, Friedrich von Wieser, Karl Gustav Cassel in drugi (Plehwe 2009, 10–11). Koncept neoliberalizma je tako propagiral konkurenco in podjetništvo in izpostavljal zavrnitev socialističnih idej, še posebej boljševizma (Walpen v Plehwe, 2009, 11). Že pet let pred prvim pojavom izraza neoliberalizma, sredi leta 1920, so potekale razprave o težkem stanju liberalizma in o iskanju novih pristopov. Takšne razprave, nadaljuje Walpen (prav tam), lahko zasledimo v delih nemškega sociologa Leopolda von Wieseja in pa avstrijskega ekonomista Ludwiga von Misesa, člana znamenite avstrijske šole ekonomije (MISES 2013).

Leta 1930 pa se je oznaka neoliberalizem začela pojavljati v vse več kontekstih in se sčasoma uveljavila kot glavno poimenovanje novega intelektualno-političnega gibanja. Najširša razprava je potekala v Franciji okoli leta 1935. Ohlapno skupino ekonomistov, filozofov in sociologov je v Parizu organiziral »*Walter Lipmann Colloque*«, ki je pogosto obravnavan kot predhodnik društva Mont Pelerin. Še ena pomembna država, v kateri se je hkrati rodil neoliberalizem, je Nemčija, kjer so Walter Eucken, Alexander Rüstow in Wilhelm Röpke na predvečer dviga nacizma na oblast razpravljali o nalogah »Novega liberalizma« (Plehwe 2009, 12).

To priča o tem, da je imel neoliberalizem raznoliko število izvorov in je bil vse prej kot »*pensee unique*«, saj se je navezoval na različne teoretske pristope (»*Chicago School of Economics*«, »*Freiburg School of Ordoliberalism*« ...). Za razumevanje neoliberalizma je torej potrebno upoštevati njegov dinamični značaj v nasprotju s socialistično filozofijo in klasično »*laissez-faire*« liberalno teorijo. Da bi dosegli svoj cilj »dobre družbe«, so se neoliberalci zavedali in strinjali o potrebi po razvoju dolgoročnih strategij za desetletja naprej in o tem, da bo potrebnih več generacij neoliberalnih intelektualcev (Plehwe 2009, 14–15).

3.2 Mont Pelerin

Ob zaključku vojne leta 1947 so se nekateri evropski in ameriški intelektualci pod vodstvom Alberta Hunolda in Friedricha Augusta von Hayeka v švicarski vasi Mont-Pelerin zbrali za poskus organizacije in unifikacije neoliberalne doktrine. Srečanje je bilo omogočeno s strani

nekaj korporacij, še posebej Fundacije za ekonomsko izobraževanje v Irvingtonu v New Yorku, kjer je bil zaposlen Ludwig von Mises, pa tudi William Volkerjev sklad iz Kansasa, ki je bil voden s strani prihodnjega člana društva Mont Pelerin, Harolda Luhnova. Velik del finančne pomoči je prispevala »*The Schweizerische Kreditanstalt*. Kot esencialne pogoje in vzroke za nastanek društva Plehwe (2009, 16) navaja dvojje, in sicer so se neoliberalci počutili izolirane in osamljene, kar je prvi vzrok ter drugi, vsi udeleženci, vključno s Hayekom, so verjeli, da je klasičnemu liberalizmu spodletelo zaradi konceptualnih pomanjkljivosti in da je edini način za odpravo teh pomanjkljivosti formiranje skupine podobno mislečih intelektualcev. Harvey (2012, 31–33) dodaja, da je njihova neoliberalna ideja močno nasprotovala intervenističnim teorijam, kakršne so bile teorije Johna Maynarda Keynesa, ki so ugled pridobivale v tridesetih letih kot odziv na veliko depresijo. Na te teorije pa so se obrnili mnogi oblikovalci politik, ki so želeli nadzorovati poslovni cikel in recesije. Neoliberalci pa so bili še ostreje »naperjeni« proti teorijam centraliziranega državnega planiranja. Vsekakor je to pomenilo določen alarm. Po njihovem mnenju je takšen dogovor med organiziranim delom in kapitalom utiral pot h kvazi korporativističnemu režimu, kar je pomenilo grožnjo tržnemu gospodarstvu in svobodi družbe (Steiner 2009, 181). Čeprav je društvo Mont Pelerin dobilo finančno in politično podporo zlasti v Združenih državah Amerike, pri skupini bogatih posameznikov in poslovnih voditeljev, ki so zavzeto nasprotovali kakršnim koli posegom države in regulacijam, je to gibanje do težkih let v sedemdesetih letih 20. stoletja ostalo na obrobju tako politične kakor tudi akademske sfere. V teh letih se je zgodil preobrat in premik v ospredje zlasti v Združenih državah Amerike in Velike Britanije, kjer so jih podpirali finančno močni možganski trusti, kot so Inštitut za ekonomske zadeve v Londonu, washingtonska fundacija »*Heritage*«, vse bolj pa tudi akademski prostor, še posebej univerza v Chicagu, kjer prevladoval Milton Friedman.

3.3 Proti neoliberalizaciji ...

Poslovneži, ki so bili goreči nasprotniki »*New Deal*« od leta 1930 naprej, so nadaljevali s političnim udejstvovanjem in delom, ki je izražalo to nasprotovanje tudi v letih 1940 in 1950 ter pozneje. Ta skupina, ki je vključevala upokojene delodajalce, poslovneže iz malih podjetij ter menedžerje večjih korporacij, se je poskušala boriti proti moči »*New Deal*« liberalizma na različne načine. Potegovali so se za spremembo delovne zakonodaje, da bi bila manj razumevajoča do sindikatov. Podpirali so politične kandidate, ki bi lahko njihovo sporočilo prenesli na dnevni red odločevalnih procesov. Skupnost teh poslovnežev je navdušeno pozdravljala in prebirala dela Friedricha Hayeka, Ludwiga von Misesa in ostalih. Pomagala

jim je oblikovati podporno mrežo avstrijskih mislecev v Ameriki. Nekaj jih je postalo celo globoko vpletenih v društvo Mont Pelerin. Prav tako so jim zagotavljali finančno podporo, ki je bila ključnega pomena za rast in razvoj društva. Toda eno izmed najbolj pomembnih področij dejavnosti za poslovne konservativce v povojnih letih je bilo ustvarjanje in financiranje konservativnih možganskih trustov kot na primer fundacije za ekonomsko izobraževanje (FEE) in ameriško združenje za podjetništvo (AEA – organizacija se je sčasoma preimenovala v ameriški inštitut Enterprise). To so bili možganski trusti, ki so bili posvečeni izražanju gospodarske filozofije, osredotočene na idejo prostega trga in širjenje te vizije na intelektualne elite, kot so novinarji, politiki, poslovneži in akademiki. Takšne intelektualne elite oziroma organizacije so bile idealna socialna tehnologija za poslovne konservativce. S financiranjem teh možganskih trustov so lahko poslovni nasprotniki »*New Deal*« prenašali svoje ideje in interese v intelektualno življenje državljanov, da so pridobivali maso enakomislečih, ki so potem prinesli podporo na volitvah. Čeprav so se poti, s katerimi so želeli člani društva Mont Pelerin in poslovni konservativci popularizirati idejo prostega trga, razlikovale, so kmalu ugotovili medsebojno koristnost (Philips-Fein 2009, 280–282).

Pravkar opisane poslovneže pa lahko razumemo tudi kot ekonomske elite, vladajoči razred, s pomočjo katerega neoliberalizem razlagata Dumenil in Levy (2004, 657–676), na kar se je v svoji knjigi skliceval tudi Harvey (2012) in tako opredelil, zakaj se je ekonomski svet zatekel k neoliberalni rešitvi krize, ki je zajela »*New Deal*« liberalizem. Dumenil in Levy (2004, 660) ga opredelita kot novo socialno konfiguracijo, kjer sta bila moč in dobiček vladajočega razreda ponovno vzpostavljena po nekaj desetletjih delne represije v luči velike depresije 1929 in 2. svetovne vojne. Po vojni se je koncentracija bogastva med manjšino bogatih družin in neenakost porazdelitve dobička zmanjšala, kar je pomenilo krizo za dominanten razred, kapitaliste. Na začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja pa je neoliberalizem obrnil vzorec, kar je pomenilo svojevrsten uspeh, še posebej za Združene države Amerike. Cena uspeha na račun velike nezaposlenosti in bede po vsem svetu je bila velika. Današnjo fazo kapitalizma torej lahko označimo kot neoliberalno, kot posledico nove, seveda k obnovi dohodka in premoženja kapitalističnih razredov usmerjene ekonomije, obenem pa tudi kot pritisk hegemonije Združenih držav Amerike na preostali svet (Dumenil in Levy 2004, 661).

Tukaj lahko umestimo tako imenovani Washingtonski konsenz, ki še posebej poudarja te hegemonске in imperialistične težnje Združenih držav Amerike. Gre za vrsto tržno usmerjenih načel, ki so jih pripravile vlada Združenih držav Amerike in mednarodne finančne

institucije, ki jih na takšen ali drugačen način med bolj ranljivimi družbami »prodajajo« kot stroge strukturalne prilagoditvene programe. Temeljna načela konsenza so liberalizirati trgovino in finance, dovoliti, da trg postavlja ceno, zajezi inflacijo in privatizirati. Država in prebivalstvo naj se ne vmešavata. Odločitev tistih, ki uveljavljajo »konsenz«, ima seveda velik vpliv na globalno ureditev. Mednarodni poslovni tisk omenja te institucije kot jedro »*de facto* svetovne vlade nove imperialne dobe«. Poglavitni utemeljitelji neoliberalnega washingtonskega konsenza so tako lastniki zasebne ekonomije, predvsem ogromne korporacije, ki nadzorujejo velik del mednarodne ekonomije in imajo sredstva za obvladovanje politike, mišljenj in stališč (Chomsky 2005a, 27–28). Washingtonski konsenz je tako postal nekakšen manifest neoliberalizma. Imperializem ne pomeni nujno prevlade ene države nad drugimi kot v kolonializmu, kar je še ena izmed oblik imperializma. Ključni dejavnik pri takšnem imperializmu je, da se med dominantnimi državami oblikujejo vlade, ki so nagnjene k razvoju gospodarskih odnosov, ki so ugodni interesom teh prevladujočih držav. Vse to pa je lahko doseženo v sodelovanju z lokalnimi vladajočimi razredi, prevrati ali vojno in seveda v skladu z »demokracijo« ali drugimi režimi (Dumenil in Levy 2004, 660–661). Washingtonski konsenz je tako institucionaliziral »novo« globalno ureditev pod vodstvom Združenih držav Amerike, neoliberalni kapitalizem.

A prve težnje, da bo po krizi in kolapsu keynesianskega »*New Deal*« liberalizma nova ekonomska usmeritev šla v neoliberalno smer, so se pokazale že nekaj desetletij prej. Od konca 60. let prejšnjega stoletja so bili znaki te krize povsod. Brezposelnost in inflacija sta povsod rasli in povzročili globalno stopnjo »stagflacije«, ki je trajala večji del sedemdesetih let. Z upadom davčnih prihodkov in z naglo rastjo socialnih izdatkov so nastale proračunske krize povsod. Keynesianizem je prenehal delovati (Harvey 2012, 20).

Tako je bilo tudi v Latinski Ameriki, še posebej v Čilu, kjer se je »odigral prvi eksperiment z neoliberalno državno formacijo« (Harvey 2012, 14). Čilska ekonomija je bila leta 1970 zaradi nenehnih, takšnih in drugačnih, uspešnih in neuspešnih poskusov reform v velikih težavah. Pestili sta jo inflacija in velika nezaposlenost, prisotne so bile tudi težave pri izobraževanju in zdravstvu, kar je bila posledica kapitalističnega razvoja. Temu priča tudi dejstvo, da je bilo leta 1970 v Čilu približno 80 zasebnih institucij za šolstvo iz Združenih držav Amerike. Dominantna vloga tuje države, ki je imela interese v Čilu, je pripadla prav Združenim državam Amerike, ki so imele poleg ekonomskih tudi kulturne, vojaške in politične interese (O'Brien, Roddick in Roxborough 1977, 35–54). Čeprav so bile Združene države Amerike prisotne v Čilu, so korporacije postale zaskrbljene za svoje investicije in kot odgovor na to je

»State Department« štipendiral študente iz Čila, da študirajo ekonomijo svobodnega trga pri Miltonu Friedmanu na čikaški univerzi (Fischer 2009, 310). Po doktoratu v Chicagu so se vrnili v domovino in poučevali na univerzi v Santiagu, v glavnem mestu Čila, ki je postal nekakšna čikaška šola v malem. 1970 je bil za predsednika Čila izvoljen Salvador Allende, ki je bil prvi demokratično izvoljeni marksist (O'Brien, Roddick in Roxborough 1977, 103). Za prevrat so poskrbele domače poslovne elite, ki jih je ogrožala Allendejeva pot v socializem. Podprle so ga ameriške korporacije, CIA in ameriški zunanji minister Henry Kissinger, ki je zatrl vsa družbena in politična gibanja na levici. Trg je bil osvobojen regulativnih in institucionalnih okvirjev. Visoka stopnja rasti, akumulacija kapitala in visokih stopenj donosnosti tujega kapitala, ki so sledile temu, so bile kratkega daha (Harvey 2012, 15–16). Leta 1982 se je ekonomija v Čilu sesula. Doletela jo je hiperinflacija in nezaposlenost se je ponovno povzpela na 30 odstotkov, kar je pomenilo, da je desetkrat višja, kot je bila pod Allendejem. Kljub temu da se je do konca devetdesetih ekonomija stabilizirala, je bilo 45 odstotkov prebivalstva pod pragom revščine, 10 odstotkom najpremožnejšim državljanom pa so se dobički povečali za 83 odstotkov (Klein 2007, 85–86). Kaj kmalu je torej postalo jasno, da je takšna nova ekonomska politika idealna za bogate, ki bogatijo na račun revnih.

Ekonomija Združenih držav Amerike je bila leta 1971 prav tako v silovitem padcu, kot drugje je bila tudi tukaj nezaposlenost visoka in inflacija je cene potiskala navzgor. Richard Nixon, ki je pomagal pri ustoličenju čikaških fantov v Čilu in tako dal Miltonu Friedmanu misliti, da je tako prišel njegov čas in bo za vedno lahko opravil z zapuščino »*New Deal*«, je v strahu pred tem, da bi ga milijoni jeznih državljanov odstavili s položaja, izbral popolnoma drugačno taktiko. Določil je zgornje meje cen potrebščin in nafte, česar pa Milton ni sprejel. Nixon je bil ponovno izvoljen (Klein 2007, 132–133). Tako se je neoliberalizem kot nova ekonomska pravovernost, ki upravlja javno politiko na državni ravni v razvitem kapitalističnem svetu, dramatično uveljavil v Združenih državah Amerike in Velike Britanije šele leta 1979, ko sta na oblast stopila Ronald Reagan in Margaret Thatcher. Sprejela sta stališče, da mora biti keynesovstvo opuščeno in da so monetaristične rešitve na strani ponudbe bistvene za ozdravitev stagflacije, kar je pomenilo revolucijo v fiskalnih in socialnih politikah. K neoliberalizaciji pa je še dodatno pripomogla, še posebej za uveljavitev na mednarodnem globalnem nivoju, sprememba in sprejetje neoliberalnih politik znotraj mednarodnih institucij, kot so Mednarodni denarni sklad, Svetovna banka in Svetovna trgovinska organizacija. Še nekaj let prej je k temu nakazala rast cen Organizacija držav izvoznic nafte (OPEC), ki je z

naftnim embargom v roke držav proizvajalk položila ogromne količine finančne moči (Harvey 2012, 29–43).

3.4 »Novi liberalizem«

Tri desetletja po prvem neoliberalnem eksperimentu smo bili priča še enemu, ki je prinesel podobno rekonstrukcijo državnega aparata kot tisti v Čilu. Gre seveda za neoliberalizacijo Iraka pod pokroviteljstvom Združenih držav Amerike. Združene države Amerike so za zaščito ideala svobode, ki naj bi bil po napadih 11. septembra ogrožen, preventivno napadle Irak. Vse to je seveda močno skrčena razlaga. Ukrepi, ki so jih sprejemali in izvrševali, so kazali na popolno neoliberalizacijo iraške ekonomije. Irak ima največje dokazane rezerve nafte na svetu, ocenjene na okoli 112 milijard sodčkov, takoj po Savdski Arabiji z 262 milijardami sodčkov. Kljub njegovim naravnim bogastvom je imel Irak neprekinjeno gospodarsko nazadovanje vse od leta 1980 in je tako postal ena izmed držav z najmanj razvito ekonomijo v regiji. Država, ki bi lahko bila zgleden model razvoja za arabski svet, se je izkazala kot država z uničenim gospodarstvom, slabim upravljanjem in veliko korupcije (Looney 2003, 568).

Primanjkovalo je motivacije na trgu med državnimi podjetji, ki so bila manj produktivna in inovativna in zato registrirana z nizkimi donosi ali izgubo. Pogosto so bila uvedena v sektorjih, v katerih država ni imela nobene primerjalne prednosti, kar je pripeljalo do subvencij. Fiskalni primanjkljaj, ki je bil posledica izgub ali subvencij, je vodil v premajhna vlaganja, vsaka naložba, do katere pa je prišlo, pa je bila pogosto napačno dodeljena in je izhajala iz ne-ekonomskih meril (Looney 2003, 569).

Namen Busheve administracije je bil uporabiti Irak kot svetilnik demokracije v arabskem svetu, ki bi lahko imel potencialno večji vpliv na regijo. Skozi dokazovanje v Iraku so razmišljali tudi, kako bi lahko nov gospodarski pristop hitro oživil najbolj umirajoče gospodarstvo. Dejstvo je, da še preden je sovražnost izbruhnila, je rasel interes v Washingtonu in v arabskih prestolnicah, da bi našli način, kako pospešiti rast v regiji, ki je v zadnji četrtini stoletja zaostajala tudi pri drugih panogah v razvoju. Združene države Amerike so upale, da bi lahko združile politične reforme in gospodarski razvoj na način, ki bi lahko izboljšal endemične probleme v regiji, kot je brezposelnost mladih, ki bi naj bila osnova terorizmu. Akademske ustanove, zasebne raziskovalne organizacije in svetovalna podjetja so prišla tja z glasnimi predlogi in načrti za oživitev ter poživljanje iraškega gospodarstva. Vendar pa je dokument iz »*Heritage Foundation*« dobil največ pozornosti vladajočih krogov v Washingtonu. Študija v tem dokumentu je opredeljevala argumente za popolno

neoliberalizacijo Iraka, v glavnem za privatizacijo industrije, vključno z nafto. Takšen neoliberalni pogled je dobil dovolj podpore v Washingtonu in postal okvir za strukturiranje in revitalizacijo iraške ekonomije ter gospodarstva na tej osnovi za prihodnja leta. Dejanski načrt za prenovo gospodarstva po prej omenjenih reformah v državi sta v tajnem dokumentu z naslovom *Premikanje iraškega gospodarstva od oživitve do trajnostne rasti* ustvarila finančno ministrstvo in ameriška agencija za mednarodni razvoj (USAID). Kot načrt za prihodnje izvajalce je vseboval in opredeljeval tudi vrsto ukrepov. Dokument še razkriva, da je Busheva administracija v prihodnjih letih želela doseči, da bi bil Irak testni primer države za izvoz neoliberalnega ekonomskega modela na Bližnjem vzhodu (Looney 2003, 570).

Že povojna obnova Iraka je pokazala neoliberalne smernice. Ko je več deset tisoč tujih delavcev dobesedno »lilo« čez meje Iraka, da sprejmejo zaposlitev pod tujimi izvajalci, je bilo videti, kot da gre za razširitev invazije in okupacije. Namesto obnove Iraka je šlo za uničenje v drugačni preobleki, ki je na debelo izbrisalo domača podjetja in industrijo v državi, ki je bila močan vir nacionalnega ponosa. Za obnovitvena dela v Iraku so bile najete tuje korporacije in podjetja, ki so imela pogodbe z različnimi podizvajalci. Takšen sistem je pripeljal do tega, da so imele korporacije enormne profite in astronomske zasluge. Leta 2007, ko so korporacije in pogodbeniki zapustili Irak, pa so dela večinoma ostala nedokončana. Prav tako je na račun zaslužkov korporacij izginilo tudi veliko davkoplačevalskega denarja v Združenih državah Amerike. Irak pod Bremerjem je bil logičen zaključek teorije čikaške šole. Število zaposlenih v javnem sektorju je bilo zmanjšano na minimum, število večinoma pogodbenih delavcev z nalogami, ki so bile v skladu s podjetjem prijaznim zakonom in ki so zahodnim izvajalcem in pogodbenikom prinašali polne torbe gotovine, pa so bili zaščiteni z najemniškimi vojaki, ki so bili sami zaščiteni s polnopravno imuniteto (Klein 2007, 356–359).

Po 10 letih od začetka vojne in spremembe državnega aparata v Iraku BDP narašča, vendar povprečni Iračan tega ne vidi, ker so možnosti za porabo tega denarja omejene. V letu 2012 je »*Transparency International*« korupcijo v iraškem javnem sektorju uvrstil med najvišje na svetu. Država se je uvrstila kot 169. med 176. državami na njihovem indeksu zaznave korupcije. Makro-ekonomska rast Iraka ne deluje v korist izboljševanja ljudske blaginje. Irak je bil vedno odvisen tudi od uvoza ter kmetijskega in industrijskega sektorja, ki je bil že tako ali tako majhen, a je v času ameriške okupacije in pritiska na liberalizacijo uvoza še stagniral in prišlo je do poplave cenejšega blaga. Naftnemu sektorju prav tako ni uspelo pripraviti delovnih mest. Po veliki brezposelnosti med letoma 1990–2004 je glede na vladne statistike stopnja brezposelnosti padla z 28,1 odstotkov v letu 2003 na 11,7 odstotkov v letu 2007, v

letu 2008 pa se je spet povečala na 15,3 odstotkov in še narašča. Vladne številke, ki uporabljajo še širšo opredelitev brezposelnosti, pa so še višje. Stopnja brezposelnosti žensk, mladih in ljudi, ki živijo na podeželju, je bila še višja od povprečne stopnje brezposelnosti. Raziskava, ki jo je opravil Nacionalni demokratični inštitut (NDI) konec lanskega leta je pokazala, da je več kot polovica Iračanov brezposelnost imenovala kot eno prvih vprašanj, ki mora biti obravnavano s strani vlade (IRINNEWS 2013, 24. april). Medtem ko sta medijski hiši BBC leta 2010 in Reuters leta 2011 poročala o 23 odstotkih populacije, ki živi pod pragom revščine (BBC 2010; Kami 2011, 22. junij), je medijska hiša CNN letos poročala o 25 odstotkih takih, ki živijo pod tem pragom. Dodajajo, da čeprav se BDP na prebivalca v Iraku povečuje, ostaja med najnižjimi v primerjavi z nekaterimi z nafto bogatimi sosedi. Prav tako osnovne življenjske potrebe, kot sta voda in elektrika ostajata luksuzno blago (Juhasz 2013, 15. april).

Kljub temu da so bili v Čilu do leta 2010 na oblasti levo usmerjeni politiki pa predvsem zaradi politike konsenza in institucionalizacije odnosov z desno usmerjeno desnico ter stabilne in nenehne gospodarske rasti niso spreminjali v vojaški diktaturi neoliberalno zastavljenih reform. To je treba razumeti tudi zaradi tega, ker je bila neoliberalna politika v Čilu sprejeta na radikalen način v skoraj vseh sferah hkrati in se je tako hitro in močno usidrala v čilsko družbo. Vse te reforme in ponovna vzpostavitev demokracije so Čilu prinesle izboljšanje človekovih pravic in napredek. Prav tako pa so na drugi strani nastale ogromne razlike med različnimi socialno-ekonomskimi sektorji. Prav zaradi tega je v zadnjih letih veliko število družbenih akterjev prepričljivo zahtevalo hitrejše izboljšanje njihovega socialnega položaja in popolno priznanje svojih kulturnih pravic (Lievesley in Ludlam 2009, 183–198). Študentska vstaja, imenovana Čilska zima, ki je leta 2011 zajela Čile, se je razrasla v večmilijonsko gibanje, ki je dodobra pretreslo čilsko politično elito, ki ji je podpora kot rečeno padla skoraj pod 20 odstotkov. Protestniki so trdili, da se borijo proti Čilu, ki je zelo konservativna družba z redno gospodarsko rastjo in tako investitorski raj, kar pomeni, da je ogromno možnosti za izkoriščanje lokalnega prebivalstva in malo ovir, ki bi jih lahko postavljala domača davčna zakonodaja. Desetletja so gospodarske družbe in korporacije lahko počele, kar so hotele. Letne obrestne mere so ponekod 46 odstotne, bančna posojila so diskriminatorna glede na sosesko, iz katere prihaja prosilec, čilski študentje pa imajo po koncu študija 10 milijonov pesov visok dolg. Naklonjeni so kartelnim dogovarjanjem in monopolnemu nadzoru glavnih industrijskih panog. Študentje so zahtevali zniževanje obrestnih mer pri študentskih posojilih, odpravo šolnin in konec državnega odpiranja institucij, ki kujejo dobiček na račun ljudi. Po

besedah vodje protestov gre za boj proti sistemu, ki je bil vzpostavljen v 17-letni vojaški diktaturi Pinocheta in njegovo zapuščino je v današnjem Čilu mogoče opaziti na vsakem koraku, zato zahtevajo njegovo temeljno preobrazbo (Franklin 2011, 8. oktober).

Državna aparata sta bila tako v Čilu kot v Iraku spremenjena in vpeljana na radikalen način, pa čeprav z določenimi razlikami. Čile so pridobile vojaški režim, Irak demokratičnega, oba pa kot rezultat ameriških imperialnih teženj – Čile na posredni način, Irak na neposredni. Kakršna koli drugačna primerjava bi bila težja in bi zahtevala mnogo bolj podrobno in poglobljeno raziskavo ter analizo. Gre namreč za državi, ki imata popolnoma drugačno konstelacijo, zgodovino, politično zgodovino, kulturo, vero. Prav tako moramo omeniti, da sta se oba primera vpeljave neoliberalne doktrine zgodila v popolnoma različnih obdobjih in popolnoma različnih delih sveta. V obeh državah pa je skupno to, da so bogatele in bogatijo le gospodarske in politične elite na račun prebivalstva. Neoliberalizem je v obeh državah pokazal svojo destruktivno plat.

Svojo destruktivno plat je neoliberalizem pokazal tudi v finančni krizi, ki jo je sproduciral ob koncu leta 2007 in na začetku naslednjega leta. Lahko bi rekli, da je takrat prišlo do vrha krize neoliberalnega kapitalizma. Medtem ko sta gospodinjski dolg in nepremičninski balon postala nevzdržna, se je zlom v veliki meri reflektiral kot posledica velike finančne špekulacije delodajalcev, vodstva podjetij in drugih, ki so temeljili na temelju dolga potrošnikov. »Deregulacija, ki je potekala od sedemdesetih let naprej, je omogočila, da je finančni sistem postal eno glavnih središč prerazporejanja bogastva s pomočjo špekulacij, plenjenja, goljufij in tatvin« (Harvey 2011, 88). Banke so zapakirale dolgove potrošnikov v nove vrste finančnih naložb imenovanih »*asset-backed securities*« (ABS). Takšne naložbe so dale tistim, ki so jih kupili pravico do glavnice ali obresti plačil potrošniških kreditov. V zameno za investicijo v ABS naložbo so investitorji dobili delež plačila dolžnikov. Uspešna podjetja so spadala med glavne investitorje v ABS in ostale izpeljanke finančnih instrumentov tega investicijskega sistema. Za razumevanje, od kod investitorjem ABS naložb denar za investiranje in s tem povečanje teh naložb, ki so potem vodile do zloma 2007, je treba osvetliti stagnacijo plač in povečanje produktivnosti od sedemdesetih let prejšnjega stoletja naprej. Ko se je produktivnost na račun boljše izobrazbe in nove tehnologije povečevala, so plače ostajale iste. Vrzel, ki se je povečevala, je prinašala delodajalcem enormne profite. Menedžerji, poslovneži in delničarji so postajali vse bogatejši. Do tega je prihajalo v kulturi, v kateri bogati tekmujejo v smislu razkošnega načina življenja, prav tako pa tudi v smislu iskanja donosnih naložb za njihovo nabiranje finančnega premoženja. »*Hedge*« skladi so se razpasli kot podjetja, ki so se

osredotočala na nudenje pomoči novim bogatašem pri iskanju donosnih naložb, da bi postali še bogatejši. Naložbe ABS so bile tako najbolj promovirane. Stagnacija plač in naraščajoča produktivnost sta močno spremenili distribucijo dohodkov in bogastva v korist profitov bogatašev. Delavski razred se je odzval z izposojjo velikih vsot denarja, da bi preložil konec povišani potrošnji, ki je bila neizogibna, če bi se zanašali zgolj na plače. Delodajalci in bogati so tako posodili nazaj delavcem preko naložb ABS neporabljen del dodatnega dobička, ki je bil ustvarjen iz stagnacije plač. Trideset let takšnih povezav je ustvarilo dovolj smernic, ki so temeljile na naraščajočem zadolževanju mase na eni strani in kopičenju bogastva za delodajalce in bogate na drugi strani, ki so kazale na kolaps sistema. »Hedge« skladi in banke so med bojem za visoke donose sprejemale čedalje večja tveganja, da bi privabile investicije od tistih, ki so kopicili profit. Poleg vse večjih tveganj pri investicijah so se delavci vse bolj zadolževali ob istih plačah, da bi odplačevali dolgove, čeprav vse bolj in bolj tega niso bili sposobni. Ravno tako tega niso bile sposobne večje banke in tisti, ki so izdajali ali si lastili naložbe ABS in ostale špekulativne finančne instrumente povezane direktno ali indirektno z vrednostjo dolgov delavcev. Leta 2008 je postalo jasno, da je število nevzdržnih hipotek večje in narašča z večjo hitrostjo, kot je bilo pričakovano. Zato so se lastniki »mortgage-based securities« (MBS) in »asset-backed securities« (ABS) soočili ne le s padajočo vrednostjo, ampak tudi z negotovostjo o dosegu cene, če in ko jih bo lastnik, upravitelj poskušal prodati. Negotovost lahko destabilizira trg bolj kot padajoče cene. Dve veliki investicijski banki, že dlje časa aktivni na trgu »mortgage-based securities« (MBS) in veliki lastnici le-teh, sta propadli (se sesedli) leta 2008. Njihovi kreditorji so se bali posledic padajočih cen investicij v njihove MBS in ABS naložbe, zato so zahtevali poplačilo dolgov. Investicijski banki pa nista zmogli preživeti zastoja posojil, ki je bil posledica teh padajočih vrednosti (Wolff 2012, 46–56). Kriza se je nato preko mednarodnih, zunanjetrgovinskih in drugih povezav premaknila s svojega epicentra v Združenih držav Amerike na globalno raven. Zajela je tudi države Evropske unije, in sicer preko institucij, ki imajo v svojem temelju zapisana neoliberalna načela. Največjo škodo so utpele periferne države Evropske unije. Po Maastrichtski pogodbi centralna banka ne sme odkupiti dolgov držav. Odkupi lahko namreč samo dolgove bank na sekundarnem trgu, s čimer pridobivajo samo banke, torej zasebni sektor (Treaty on European Union 1992, 29. julij), kar je eden izmed primerov institucionalizacije neoliberalne doktrine v Evropski uniji.

Skozi utemeljitev procesov, dogodkov in drugih premis smo lahko spoznali naravo neoliberalizma. Na podlagi primerov, ki smo jih navedli, je jasno, da je »Novemu

liberalizmu« spodletelo skorajda na vseh področjih. Harvey (2012, 248) dodaja, »/.../ da že dejstvo, da se ZDA in Kitajska, glavni gonilni sili svetovnega gospodarstva, čezmerno zadolžujeta, je gotovo prepričljiv znak, da je neoliberalizem kot teoretski vodič pri zagotavljanju prihodnosti akumulacije kapitala vsaj v težavah, če ne že odmrk«. To pa seveda ne preprečuje eliti kot razredu, da te teorije ne uporablja kot retoričnega pripomočka pri vzpostavljanju svoje moči. Če se samo spomnimo demonstracij in protestov proti vsem aspektom neoliberalizma je jasno, da gre za velike težnje po alternativah. Torej lahko mirno trdimo in s tem potrdimo našo prvo hipotezo, da je neoliberalizem v zatonu. Enormni premiki v tej smeri so bili že narejeni. Pa vseeno bomo počakali z zaključkom, da je neoliberalizma povsem konec, saj samo vrnitev težnje po demokratičnem upravljanju ter ekonomski, politični in kulturni enakosti in pravičnosti še ne pomeni vrnitve v zlato dobo. Nekateri predlagajo demokratični socializem. Vsekakor pa se mora spremeniti miselnost političnih, gospodarskih elit in ne samo omiliti njihova retorika. Dokončno bomo lahko sodili konec neoliberalizmu, ko bo sistem dejansko očiščen neoliberalnih načel. Priča smo bili ciklom kriz v kapitalizmu, ko je ena oblika kapitalizma zamenjala drugo. Večinoma je šlo za težave pri akumulaciji kapitala. Tako smo lahko ob veliki depresiji v tridesetih letih in ob koncu druge svetovne vojne videli, kako je keynesovski kapitalizem zamenjal monopolni kapitalizem in neoliberalni kapitalizem zamenjal keynesovskega v sedemdesetih. Vprašanje je, kaj se bo zgodilo zdaj – bo neoliberalni kapitalizem zamenjala nova oblika kapitalizma ali bo največja depresija po 1929 pripeljala do zamenjave kapitalizma kot produkcijskega načina.

4 Neoliberalna demokracija

Zgodovina ideje o demokraciji je nenavadna; zgodovina demokracije je zapletena, začne Held (1989, 13). Francoska beseda »*democratie*« je iz francoščine v 16. stoletju prešla v angleščino. Njegov koren je grški. »*Demokracija*« je izpeljanka iz besede »*demokratia*«, katere korenska pomena sta »*demos*« (ljudstvo) in »*kratein*« (vladati). Demokracija torej pomeni obliko vladanja, v kateri v nasprotju z monarhijami in aristokracijami vlada ljudstvo, kar je med ljudmi pomenilo politično enakost. A vendar je bilo skozi zgodovino veliko nesoglasij in protislovij demokracije. Naprej nam Held oriše naravo demokracije v korporacijskem kapitalizmu. Naslanja se na Dahla (v Held 1989, 192–193), ki v svoji knjigi *Uvod v ekonomsko demokracijo* (1985) dokazuje, da glavne grožnje svobodi v sodobnem svetu niso izšle iz zahtev po enakosti, s čimer so mišljene grožnje večine po izravnavi družbenih razlik, kar so predvidevali Tocqueville in drugi. Čeprav so lahko med svobodo in

enakostjo napetosti, enakost tej ni sovražna. Kljubovanje svobodi izhaja iz neenakosti, kar si lahko razlagamo kot svobodo akumuliranja neomejenih gospodarskih zahtev in organiziranja gospodarske dejavnosti v hierarhično upravljanje podjetja. Takšen moderni sistem lastništva in nadzora nad podjetji je globoko vpleten v ustvarjanje raznih oblik neenakosti, nadaljuje Held. Vse te neenakosti pa ogrožajo obseg politične svobode. Že Dahl naj bi opazil, »/.../ da lastništvo in nadzor pripomoreta, da med državljani nastanejo velike razlike v premoženju, dohodku, položaju, izkušnjah, obveščenosti, nadzoru nad obveščanjem in propagando, dostopu do političnih voditeljev in povprečnih predvidljivih življenjskih možnosti, ne le za odrasle, marveč tudi za nerojene, dojenčke in otroke.«, navaja Held. Te razlike potem prispevajo k oblikovanju vrste pomembnih neenakosti med državljani v njihovih zmožnostih in priložnostih, da kot politično enaki participirajo v upravljanju države (Dahl v Held 1989, 193). Kot smo lahko videli in bomo v nadaljevanju še podrobneje prikazali, se ravno to dogaja z demokracijo v neoliberalnem obdobju. »Korporacijski kapitalizem /.../«, doda Dahl, kaže na to, da »/.../ bo na veliko proizvajal neenakosti v družbenem in ekonomskem bogastvu, kar bo povzročilo resne kršitve politične enakosti in s tem tudi demokratičnega procesa ...«.

S svojim prepričanjem, temelječem na tem, da je ustvarjanje profita bistvo demokracije in s svojo definicijo državljanstva kot »gorečim« prizadevanjem za potrošništvo, neoliberalizem odpravlja državno poseganje v urejanje tržnih sil in promovira neusmiljen konkurenčni individualizem in s tem polaga poveljujoče politične, kulturne in gospodarske institucije družbe v roke močnih korporacijskih interesov (Peters in Fitzsimons v Giroux 2005, 8). Takšne politike so ob tem, da kažejo nepravilnost, moralno sporne in kazalnik družbe, ki ima ideale o enakosti in rasni pravičnosti postavljene na stranski tir socialnih vprašanj. Nenehne krivice v takšni »tržni« družbi, ujete v »cikličnost pohlepa« (Cassidy v Giroux 2005, 9), se navezujejo na akumulacijo kapitala, neoliberalno in neokonzervativno revolucijo, katerih cilj je preoblikovanje demokracije v eno osebo, korporacijsko državo. Znotraj diskurza neoliberalizma demokracija postane sinonim za svobodne trge, medtem ko se vprašanjem o enakosti, rasni pravičnosti in svobodi odstrani vsebinski pomen in se uporabljajo zgolj za omalovaževanje tistih, ki trpijo sistemsko pomanjkanje in kronično kazen. Ta premik v retoriki omogoča zagovornikom neoliberalizma izvedbo najbolj brezobzirnih gospodarskih in političnih usmeritev, ne da bi se za izvedbo takšnih ukrepov naslonili na javno razpravo in dialog. Neoliberalne politike, ki promovirajo krčenje delovne sile, zmanjševanje socialnih storitev, vse večjo odpravo dostojnih socialnih plač, ustvarjanje družbe nizko kvalificiranih delavcev in nastajanje kulture nenehne negotovosti in strahu

apelirajo na zdravo pamet in domnevno nespremenljive zakone narave. Neoliberalizem ni nevtralni, tehnični ali ekonomski diskurz, ki se lahko meri z natančnostjo matematične formule ali brani s pomočjo pravil predvidoma neizpodbitnih znanosti, ki prikladno zapustijo svojo zgodovino za sabo. Prav tako ni vzor ekonomske racionalnosti, ki ponuja najboljšo »/.../ pot do optimalne učinkovitosti, hitre gospodarske rasti in inovacij ter naraščajoče blaginje za vse, ki so pripravljeni trdo delati in izkoristiti priložnosti, ki so na voljo.« (Kotz v Giroux 2005, 12) Nasprotno – neoliberalizem je ideologija, politika in na trenutke fanatizem, ki podreja umetnost demokratične politike ostrim zakonom tržnega gospodarstva in s tem širi svoj vpliv na vse vidike družbenega življenja, ki so v skladu z vrednotami tržno usmerjene družbe. Neoliberalizem ni prinesel le ekonomske neenakosti, krivičnih odnosov moči in korupcije političnega sistema, ampak spodbuja tudi rigidne izključitve iz nacionalnega državljanstva in participacije (Giroux 2005, 8–15).

McChesney (v Chomsky 2005a, 18) neoliberalno demokracijo opiše kot banalni spor o nepomembnih vprašanjih med strankami, ki v bistvu sledijo istim poslovno usmerjenim politikam, ne glede na formalne razlike in spore v kampanji. Demokracija je lahko demokracija, dokler je nadzor nad poslom prepovedan ljudskemu premisleku in spremembi, dokler torej demokracija ni demokracija. Nadaljuje, da po eni strani družbena neenakost, ki je posledica neoliberalnih politik, spodkopava vse napore, da bi uresničili pravno enakost, ki je nujna za kredibilno demokracijo. Velike korporacije imajo namreč vire, s katerimi z lahkoto vplivajo na medije in uničijo politični proces. Kar pa seveda tudi počnejo. McChesney navede tudi primer volilne politike Združenih držav Amerike, kjer najbogatejša četrtina Američanov poskrbi za osemdeset odstotkov vseh posamičnih političnih prispevkov, korporacije pa desetkrat prekašajo delavce. Posledica tega je, da pri večini ljudi to krepi vtis nepomembnosti volilne politike in zagotavlja ohranjanje nesporne korporativne vladavine. Da bi bila demokracija po drugi strani učinkovita, to od ljudi zahteva, da se čutijo povezane s sodržavljani ter da se ta povezava odraža skozi različne netržne organizacije in institucije. Živa politična kultura potrebuje institucije, da lahko državljanom ponudi sestajanje in komuniciranje ter s tem vpliv na druge državljane. Neoliberalna demokracija pa z vsemogočnim trgom tega vsekakor ne more ponuditi. Državljani so razumljeni kot potrošniki, skupnost pa kot nakupovalna središča. Neoliberalizem je neposredni in glavni sovražnik participatorne demokracije ne le v Združenih državah Amerike, ampak po vsem planetu, zaključí McChesney (v Chomsky 2005a, 19). Ob pogledu na donatorje kampanji ponovno izvoljenega predsednika Združenih držav Amerike iz volitev v letu 2012 Barracka Obame,

opazimo velike korporacije, kot so Microsoft, Google, IBM, Walt Disney in druge, kar samo potrjuje tezo McChesneya (OPENSECRETS 2013).

Kot še enega izmed mnogih primerov bomo tukaj navedli primer, ko so se leta 2003 Združene države Amerike pripravljale na vojno v Iraku, ki smo jo že opisovali zgoraj. Kot vse druge države v regiji, so tudi v Turčiji prezirali Sadama Huseina, a se ga niso bali in poleg tega vojni močno nasprotovali. Pritisk Združenih držav Amerike na Turčijo se je stopnjeval, a javno mnenje se je še močneje izreklo proti vojni. Vlada pa se je zaradi hudih gospodarskih in drugih pritiskov končno vdala in pristala, da bo kljub prevladujočemu nasprotovanju javnosti privolila v zahteve Washingtona. Val ostrih kritik se je nato vsul na vodilno turško stranko pravičnosti in razvoja, češ da je »parlament pobegnil proč od ljudi«. Na koncu so Turki Zahodu kljub vsemu dali lekcijo iz demokracije. Parlament je končno zavrnil dovoljenje ameriškim četam, da bi se namestile v Turčiji (Chomsky 2005b, 198–199). Turška vlada je tako zavrnila zahteve Washingtona in se tako uklonila želji 95 odstotkov svojega prebivalstva, da Iraka ne dovoli napasti s svojega ozemlja (Chomsky 2005b, 100). Ko je Paul Bremer prvič prispel v Irak, je bil načrt Združenih držav Amerike sklicati ustavno skupščino, ki bi predstavljala vsa področja iraške družbe in kjer bi delegati volili člane začasnega izvršnega sveta. Po dveh tednih v Bagdadu si je Bremer premislil in umaknil to idejo ter namesto tega sam izbral člane iraškega vladnega sveta. Zagotovil je, da bo svet imel tudi moč vlade, a si je še enkrat premislil, saj bi naj ta bil prepočasen in nezmožen kakšnih odločitev, še posebej takšnih, ki si jih je zamislil Bremer za njegov načrt »šok terapije«, s čimer je uveljavil neoliberalna načela v Iraku. Njegov naslednji problem so bile nacionalne volitve, za katere je izdal ukaz, da se morajo takoj ustaviti, pa čeprav so nekateri Iračani že volili. Bremer je bil seveda zaskrbljen, da bi prevladal kandidat, ki ne bi bil naklonjen načrtom Združenih držav Amerike. Marincem je bilo celo svetovano, da zberejo skupino Iračanov, ki bi jih ocenili kot primerne za izbor župana po njihovih merilih. Bremer je kasneje celo trdil, da ni bila izdana nikakršna prepoved proti demokraciji in da ni v nobenem nasprotju z njo ter da je želel stvari peljati le v smeri, ki bi poskrbela za skrbi Združenih držav Amerike (Klein 2007, 362–363).

Vse to pa priča o tem, da je bila tudi tukaj, ko se je iraški ekonomiji vcepljalo neoliberalna načela, pod pokroviteljstvom Združenih držav Amerike, demokracija močno zapostavljena. Kot smo lahko razbrali iz zgoraj napisanega, so bila zaradi neoliberalizma ali bolje rečeno v imenu neoliberalizma temeljna demokratična načela močno zamajana. S tem pa potrjujemo našo drugo hipotezo, v kateri pravimo, da neoliberalizem predstavlja nasprotje demokraciji.

5 Latinskoameriške alternative

5.1 »Nova levica«

Študij latinskoameriških držav predstavlja pomembno vlogo v proučevanju dobe neoliberalizma in iskanju njegovih alternativ, saj so bile nekatere države iz te regije ene izmed prvih, ki so se zoperstavile uničevalni naravi neoliberalne doktrine. Naš cilj je torej pokazati, da so poti, ki uspešno delujejo v nasprotju z neoliberalizmom, mogoče. Kot enega ključnih elementov, ki so zaslužni za takšen razplet dogodkov, je treba navesti pojav novih akterjev, ki jih Barrett, Chavez in Rodriguez-Garavito (2008) zberejo pod imenom »Nova levica«. Ugotavljajo, da kljub preživetju kubanske revolucije in kolumbijsko-gverilskega gibanja v novo tisočletje, od padca Sandinistov in demobilizacije gvatemalskih in salvadorskih gverilcev naprej, se je prevladujoča tendenca latinskoameriške levice obrnila od oborožene revolucije k reformam z volitvami in ljudskim protestom. Na ta način, začenši z uporom Zapatistov januarja 1994, so nadaljnji dogodki hitro ovrgli predčasno diagnozo, ki je napovedovala zmago neoliberalizma, liberalne demokracije in tesno usklajevanje Latinske Amerike z Združenimi državami Amerike, kot tudi napovedi za levo defenzivo, omejeno na raziskovanje znanih variacij tržnega gospodarstva. Namesto tega je prišlo do množične konsolidacije levičarskih gibanj. Primer so nove oblike družbene mobilizacije in predlogi ter poskusi s strani sodobnih progresivnih vlad, ki ponujajo preseganje ozkih mej klasičnih modifikacij tržnega gospodarstva in predstavniške demokracije, trdijo avtorji. Kot takšnega lahko navedemo sistem participativnega financiranja, ki ga je PT uvedla v Porto Alegre v letu 1990 in združuje inovativno prerazporeditveno politiko z radikalizacijo demokracije prek neposrednega sodelovanja državljanov. Ta primer je bil potem povzet v različnem obsegu in z različnimi različicami v številnih drugih levičarskih administracijah. Na ta način so programi, ki jih »Nova levica« ponuja, presegli specifična vprašanja gospodarske enakosti in demokracije. Kot so pokazali številni analitiki, je dober del tega, kar je originalnega pri latinskoameriški »Novi levici« lahko najdeno v tem, da so tradicionalne pomisleke razširili tako, da vključujejo tudi programe, povezane z etnično pripadnostjo, spolom, raso in drugimi neenakostmi (Barrett, Chavez in Rodriguez-Garavito 2008, 2–3).

V začetku leta 1990 so učinki brezpogojno odprtih gospodarstev v regiji, pretoka blaga, storitev in kapitala začeli dobivati jasno obliko. Negativni vpliv neoliberalizma na rast, neenakost in revščino je bil v teh državah, ki jih je dolžniška kriza leta 1982 močno prizadela in so kot rešitev sprejeli »šok terapijo« kot del programov strukturnega prilagajanja, ki so ga spodbujale multilateralne finančne agencije še posebej očiten (Hubert in Solt v Barrett,

Chavez in Rodriguez-Garavito 2008, 9). Avtorji nadaljujejo, da zato ni naključje, da se je dogodek, ki simbolizira nastanek nove levice v latinskoameriških državah (Zapatistična vstaja v Chiapasu) zgodil v Mehiki 1. januarja 1994, torej na datum, ko je Severnoameriški sporazum o prosti trgovini (NAFTA), ki je služil kot utrditev neoliberalizma s tem, ko je odprl mehiško gospodarstvo, stopil v veljavo. Ko so se gospodarske krize in korupcijski škandali kot posledica strukturnih reform in prilagoditvenih programov multiplicirali v vsej regiji, je prišlo do okrepitev ali pojava novih levičarskih gibanj in strank, ki so nasprotovale neoliberalizmu (Barrett, Chavez in Rodriguez-Garavito 2008, 9).

S tem se strinja tudi Goldfrank (2009, 43), saj meni, da je bil eden izmed najbolj zanimivih dogodkov v Latinski Ameriki na začetku enaindvajsetega stoletja (ponovna) pojavitev nekaterih pomembnih političnih strank in posameznikov na levici. Prihod na oblast Huga Chaveza v Venezueli, Lula da Silve in njegove delavske stranke (PT) v Braziliji ter Tabare Vazqueza z »*Frente amplio*« (FA) v Urugvaju je pomenila zadovoljstvo in napredek v regiji, medtem ko je povzročala skrb konservativcem v Združenih državah Amerike, ki so nastajajočo »Novo levico« v Latinski Ameriki videli kot »os zla«. Nadaljuje, da neoliberalizem ne predstavlja samo izziva levičarjem, temveč ponuja tudi tri pozitivne učinke. Prvič, ko so neoliberalni reformatorji pozivali k decentralizaciji, so obenem levici odprli prostore na lokalnem nivoju in postopno demokraciji utirali pot. Drugič, neuspeh neoliberalnih reform preseči zniževanje inflacije, proizvesti visoko gospodarsko rast in zmanjšati revščino ter neenakost, je znižal javno podporo takim reformam in politikom, povezanih z njimi, kar pa je odprlo pot levim kandidatom na višje položaje. Tretjič, neoliberalizem je omogočil vsem levičarjem skupnega sovražnika ter tako omogočil nastajanje zavezništev med strankami in družbenimi gibanji po vsej državi. V odsotnosti konkretne ekonomske alternative sta se kot nova »promotorja« levice pojavila poglobljanje demokracije in proti imperializmu. »Levo« zdaj ne pomeni le prerazporeditev bogastva in močne države, temveč tudi idejo o participativni ideji in latinskoameriški enotnosti, namesto podreditvi Združenim državam Amerike (Goldfrank 2009, 46).

V nasprotju z neoliberalno perspektivo, ki nakazuje, da država ni nič več kot nujno zlo in bi morala biti omejena, kolikor je le mogoče, je »Nova levica« poskusila državo kot tako okrepiti. Ključni cilj je bil izboljšati percepcijo javnosti o državi kot zavezniku in ne o državi, ki bi se predstavljala kot sovražnik. Ker neoliberalni model temelji na družbi posameznikov, ki konkurirajo na trgu, programi levice spodbujajo kolektivno oblikovanje in zasledovanje ciljev v okviru sodelovanja. Namesto individualističnih odzivov na revščino, ti programi

spodbujajo kolektivne akterje in ponujajo institucionalni dostop do javnega odločanja in ustvarjajo pobude za oblikovanje skupin tistih, ki še niso organizirani (Abers in Baiocchi v Goldfrank 2009, 52). V zadnjem desetletju so mednarodne finančne institucije dodale participacijo državljanov k njihovemu neoliberalnemu receptu za zmanjšanje revščine v državah v razvoju. Različica sodelovanja se seveda razlikuje od ideala levice. Svetovna banka državljane vidi kot svoje stranke, ki zagotavljajo informacije o svojih potrebah tehnokratom, ki sprejemajo odločitve in ki so zasnovali participacijo. Na drugi strani je participacija razumljena kot sodelovanje, ki vključuje resnično razpravo. Levica spodbuja torej kolektivno moč odločanja nižjih razredov in tistih, ki so politično izključeni (Goldfrank 2009, 51–52).

5.2 Primeri

Natančno in podrobno bomo opisali ter analizirali posamezne primere v državah ter tako postavili okvire, na katerih je postopoma gradil latinskoameriški odgovor na neoliberalizem. To pa nam bo pomagalo pri določitvi subjektov, ki so predstavljali osnovni pogoj tega odgovora. Iskali bomo dejavnike in elemente, ki so utirali in tlakovali pot »Novi levici«. Kot pri drugih latinskoameriških vladah v preteklosti in sedanjosti se je pričakovano tudi urugvajski levica morala soočiti z več političnimi, družbenimi in ekonomskimi pritiski. Na eni strani so te pritiske predstavljale politične in gospodarske elite države, mednarodne finančne institucije, vlada Združenih držav Amerike in druge konservativne sile, ki so iskale načine za zmanjšanje emancipatorične narave nove administracije. Na drugi strani so pritiske predstavljali zgodovinski programi levice in iskanje novih načinov, kako se soočiti in odzvati na zahteve in pričakovanja najbolj ranljivih socialnih sektorjev, ki so se soočali s hudimi krizami kot posledico desetletij avtoritarnih režimov. Chavez (2008, 99) zmago »nove« urugvajski levice opredeli z zmago na volitvah oktobra 2004, v prvem krogu z izvolitvijo Tabare Vazqueza, karizmatičnega vodje koalicije »*Encuentro Progresista-Frente amplio*«. Od sredine 80. let prejšnjega stoletja pa do zmage na volitvah leta 2004 je bila FA na čelu nacionalnih kampanj, osredotočena na vprašanja, kot so polna vzpostavitev človekovih pravic, premagovanje avtoritarne zapuščine diktature, odpor proti privatizaciji podjetij v državni lasti, korupcija, zagovor javnih storitev in drugih, ki so bili pod pritiskom neoliberalnega prestrukturiranja. Zanimivost v Urugvaju predstavlja referendum na pobudo ljudske iniciative v decembru leta 1992, ko je 92 odstotkov volivcev glasovalo proti zakonu, ki bi omogočil privatizacijo praktično vseh podjetij v državni lasti in tako konsolidacijo neoliberalnega projekta. To pa predstavlja edini tak primer v svetu, ko je bil v državi opravljen posvet o privatizaciji in je bila ta možnost na referendumu zavrnjena. FA je v treh desetletjih

dramatično povečala svojo volilno podporo, ki je bila na začetku 18 odstotkov in ob volitvah 2004 več kot 50 odstotkov. Vse to kaže na edinstven primer urugvajске levice. Od leta 1971 je FA doživela konstanto razširitev števila strank in družbenih gibanj, ki jo sestavljajo. Leta 2004 jo je ob zmagi na volitvah sestavljalo 16 koalicijskih partnerjev. Največje državne sektorje pokrivajo različne skupine z levice, med katerimi so tudi nekdanji gverilci, heterogene kombinacije neodvisnih levičarjev in nekdanji komunisti. Kljub vsem zunanjim oviram in padcu v participaciji državljanov je vlada v Montevideu dosegla občutne izboljšave na praktično vseh področjih in jih vključila pod svoj nadzor. Od prvih dni na oblasti je FA igrala aktivno vlogo v podpiranju lokalnih civilnih organizacij. Vzpostavila je tudi portfolio zemljišč, ki je služil kot program za distribucijo nepremičnin, s katerim so poskrbeli za več kot 5000 družin. Prav tako so poskrbeli za participativne programe, ki so spodbujali sanacijo depresivnih območij v osrednjem jedru, kar je pomenilo tesno sodelovanje države z urbanimi družbenimi gibanji. Druge socialne politike so vključevale izgradnjo omrežja primarnih zdravstvenih centrov v najbolj revnih okrožjih v mestu in mrežo dnevnihi centrov skupnosti in nevladnih organizacij, ki so zagotavljale podporo mladim in otrokom ter »Comuna Mujer« program, ki je skrbel za povečanje participacije, interakcije, dialoga in promocije za družbene spremembe, ki so ga vodile ženske. Kljub resni ekonomski krizi, ki je Urugvaj pestila od leta 1990, in ostrim reformam, ki jih je zaradi tega izvajala vlada, so se plače delavcev povečale. Skratka med letoma 1990 in 2004 je vlada v Montevideu predstavila zmogljivosti urugvajске levice biti na čelu v državi na odgovoren in učinkovit način. Pokazale pa so se tudi razlike, ki lahko nastanejo med začetnimi političnimi ambicijami in konkretnimi rezultati. Namen leve vlade v Urugvaju ni bil samo pokazati »dobro lokalno upravljanje« temveč razširiti in radikalizirati participacijo državljanov. Obstaja veliko empiričnih dokazov o izboljšavi vseh storitev od leta 1990 naprej, pa vendar ostaja še nezapolnjen potencial. Ključni politični odziv levice na družbene probleme iz prejšnjih neoliberalnih vlad je bila ustanovitev novega ministrstva, in sicer Ministrstva za družbeni razvoj in vzpostavitev ambicioznega programa proti revščini, ki je vključeval tudi podprogram »infamilia«, osredotočen na izvajanje celostne strategije za dobrobit otrok, mladostnikov in socialno ogroženih družin. Implementacija programov ni bila lahka in je zahtevala več mesecev, preden je začela delovati. Levica je prav tako promovirala spremembe na področju izobraževanja in zdravstva, kjer so nakazali in se zavezali za reforme, katerih cilj je bila vzpostavitev nacionalnega zdravstvenega in izobraževalnega sistema. V prvih dveh letih mandata od leta 2004 se je morala urugvajska levica soočiti s številnimi izzivi, a na koncu so bili rezultati iz makroekonomskega vidika pozitivni. Gospodarska rast se je močno povečala, v letu 2005 je znašala 6,6 odstotka, v letu

2006 pa 7 odstotkov. Država je dosegla rekordne mejnike v uvozu in izvozu. Na splošno je bila gospodarska politika hvaljena z vseh smeri. Kljub temu pa so bile kritike, da se bodo stroški takšne socialne politike pokazali šele v naslednjih letih, in sicer kot zelo negativni. Nekateri so trdili tudi, da so takšni makroekonomski rezultati enostavno posledica ugodnega razvoja mednarodnih cen surovin kot tudi gospodarskega okrevanja urugvajskih sosedov Argentine in Brazilije (Chavez 2008, 100–127). Kljub tovrstnim kritikam pa je Urugvaj glede na podatke Svetovne banke v letu 2012 beležil gospodarsko rast in povišan prihodek na prebivalca glede na prejšnja leta (WORLDBANK 2013).

Tudi bolivijski primer kaže, da je šlo za postopno odmikanje od neoliberalizma. V dveh različnih obdobjih, sredi osemdesetih in devetdesetih letih je bolivijska vlada implementirala relativno ortodoksne neoliberalne reforme, ki so se soočile z neenakomernim uspehom in v nekaterih primerih precej spektakularno spodletele. Neoliberalna vlada je prestrukturiranje uvedla v času izrednih dobičkov za transnacionalni kapital, kar se je ujemalo z upadanjem varnosti delovnih mest in dohodkov ter socialne podpore za delavce. Zmanjšanje državne porabe za socialni sektor in privatizacija sredstev ter industrije je zmanjšala inflacijo, vendar na račun socialnosti, kar je pomenilo povečanje neenakosti in revščine (Huber in Solt v Perreault 2009, 135). V zadnjih letih pa so se neoliberalne politike soočile z ljudskim uporom in ogorčenjem, ki sta se najbolj pokazala v obliki uličnih protestov (Perreault 2009, 135). Reorganizacija levičarjev v Boliviji se je začela z reorganizacijo različnih sektorjev leta 1985. Glavni impulz za rast sodobne levice je predstavljal »*Campesino*«, tj. sindikat, zastopan s strani Konfederacije sindikatov kmečkih delavcev iz Bolivije (CSUTCB). Organizacija, ki je bila ustanovljena leta 1979, je bila rezultat procesa politične konsolidacije »*Katarismo*«, »*Aymar Indian*« političnega gibanja s province Aroma v La Pazu, ki je proti koncu leta 1970 dosegla avtonomijo »*Campesino*« sindikata preko ustanovitve »*Tupak Katari revolucionarnega gibanja*« (MRTK) in »*Tupak Katari indijanskega gibanja*« (MITKA) v letu 1978. »*Katarismo*« je imel velik vpliv na kulturo in politiko tako znotraj kot zunaj levice. Njen nastanek ni bil samo indikator državne etnične in kulturne raznolikosti, ampak tudi dejstvo, da ta raznolikost sprejema različna pojmovanja zgodovine in sveta ter da se lahko politično organizira na samostojen način in tako izziva politično moč in spodbuja reforme v državi. Sindikalna združenja »*Cocalerosov*« (pridelovalcev listov koke) iz regije Yungas in Chapare, ki jo je vodil Evo Morales, so bila organizirana v okviru CSUTCB. Morales se je pridružil trgovinskemu sindikalnemu gibanju leta 1981 in od leta 1994 predsedoval preko petim zvezam Cochabambe (Ordóñez v Tapia 2008, 220), ki so leta 1995 odprla pot politični

organizaciji Zboru za ljudsko suverenost. Šlo je za zbor, ki je kasneje imenoval »*Movimento al Socialismo*« (MAS). Volitve 2002 so zaznamovale prehod k neodvisnosti in prevladi »Cocalerosov«, organiziranih znotraj MAS, tj. bolivijske levice. Padec in pomanjkanje organizacije delavskega razreda kot posledice neoliberalnih reform, sta se izravnala z novimi demokratičnimi oblikami priljubljene organizacije, ki je nastala v gibanju proti privatizaciji vode v Cochabambi leta 2000. Politična organizacija, ki je obstajala zatem, se je imenovala »*Coordinadora de Defensa del Agua y de la Vida*« (Koordinator za obrambo vode in življenje, na kratko Koordinator). Predstavljala je konvergenco novih demokratičnih oblik družbene mobilizacije, ki so bile osrednjega pomena za »Novo levico«. Koalicija sil, zastopana s »*Co-ordinatorjem*«, je poskrbela za spremembo pogodbe o privatizaciji vodnega sistema, ki jo je bolivijska vlada podpisala s podjetjem Bechtel, ki je imelo sedež v Združenih državah Amerike, je bila posledica množičnega sodelovanja pri organiziranju in oživljanju lokalnih organizacij, sindikatov in kmečkih zborov. To pa je bilo ključnega pomena za politično sodelovanje in ostale možnosti. »*Co-ordinator*« je bil zamišljen kot način za povezovanje lokalnih skupin z mehanizmi, kot so posvetovanja, odprte razprave. Hkrati je bil »*Co-ordinator*« predstavniška oblika demokracije, ki si je prizadevala za vključitev predstavnikov iz vseh organizacij. Po uspehu v vojni za vodo je sledil poskus vključitve »*Co-ordinatorja*« kot nadaljnje organizacije s širšim vplivom tudi na drugih področjih. Projekt »*Co-ordinatorja*« in načel, kakršne je predstavljal, je bil del dnevnih redov ljudskih in delavskih organizacij, ki so se takrat zavezale k vpisu takšne oblike demokracije v ustavo. V zvezi s prvo programsko osjo nove bolivijske levice je MAS poudarila vprašanje nacionalne suverenosti že od samega začetka. Sprva v odnosu do vojne proti drogam pod vodstvom Združenih držav Amerike. Njena glavna zahteva je bila nacionalizacija politike koke in premik k večstranski industrializaciji ter komercializaciji listov in predelanih proizvodov. Ko je MAS leta 2006 prišla na oblast, je središče njene politične platforme preselila k nacionalizaciji zalog ogljikovodikov in industrializaciji bolivijskega plina. Kar zadeva drugo os, je MAS postala eden izmed stebrov demokracije v Boliviji in v njeno obnovo vključila predstavnike delavcev. To je pripomoglo k preprečitvi erozije verodostojnih institucij volilne demokracije, ki je leta 1990 izgubila svojo legitimnost, ko je bila kontrolirana s strani nekaterih strank. To je pomenilo, da je kljub polarizaciji, ki jo je ustvarila v parlamentu, MAS okrepila sistem zastopanosti političnih strank, s tem ko je parlament naredila za politično telo, v katerem je prišlo do vsebinskih in raznolikih razpravljanj. Kombinacija dveh temeljnih predlogov levice, nacionalnega odpora neoliberalizmu in obrambi demokracije, je pripeljala do tretjega, ki je obrise pokazal že v »vodni vojni« leta 2000. Gre za preprosto kritiko

privatizacije, ki je vodila do izgradnje alternative, demokratičnega upravljanja države in državnih podjetij. Po poskusih nekaterih skupin, da bi model, ki je prinesel zmago v Cochabambi bil razširjen na državno raven, s strani takratne vlade ni bil sprejet. Mobilizacija družbenih gibanj in ostalih skupin je nato v »plinski vojni« v letih 2003 in 2005 izzvala prisilne odstopе dveh neoliberalnih predsednikov, Gonzala Sancheza de Lozada in Carlosa Mesa. Nacionalizacijo zalog ogljikovodikov je maja 2006 napovedal Evo Morales. Kljub strinjanju družbenih gibanj in drugih skupin s strankami na levici o nacionalizaciji, konkretnega soglasja o obliki in obsegu tega ukrepa ni bilo. Moralesu je kljub temu uspelo sistem obrniti v prid države na račun tujih korporacij (Tapia 2008, 215–231).

V boju zoper neoliberalizem pripoznata pomen družbenih gibanj in ostalih skupin v tem segmentu tudi Hardt in Negri (v 2010, 106–110) in uporabita koncept »multitude«. Razložita, da je »/.../ multituda oblika politične organizacije, ki na eni strani poudarja mnogoterost družbenih singularitet v boju, na drugi pa poskuša usklajevati njihovo skupno delovanje in ohranjati njihovo enakost v horizontalnih organizacijskih strukturah.« Kot takšno horizontalno organizacijo navedeta »*Co-ordinator*«, ki smo ga opisali zgoraj. V klasičnih bojih proti neoliberalizmu, kot so se odvijali v Boliviji, tako ne najdemo niti ene same figure dela, kot so na primer rudarji, ki bi lahko vodila vse delavce in jih predstavljala. V takšnih bojih enako nastopajo in sodelujejo »/.../ rudarji, industrijski delavci, kmetje, brezposelni, študenti, delavci na domu in številni drugi sektorji dela.« Boji niso vodeni niti s strani staroselskih oziroma ne-staroselskih skupin. »Mnogoterost družbenih singularitet, ki jih bolj ali manj opredeljuje njihova kultura ali etničnost ali delavski položaj, skupaj usklajuje njihove boje v multitudini«, trdita avtorja. Multitudo si lahko torej zamislimo kot vse tiste, ki delajo pod vladavino kapitala in kot posledično potencialni razred teh, ki zavrača vladavino le-tega (Hardt in Negri 2005, 111).

Tudi v Venezueli je bilo v govorih Chaveza še kot predsedniškega kandidata in na začetku njegovega predsedovanja večkrat slišati poudarke o pomembnosti ljudskih in nacionalnih vprašanj suverenosti, enakosti in participatorne demokracije, kritik divjega kapitalizma in neoliberalizma kot tudi zavrnitve unipolarnega sveta ter vztrajanja na grajenju dobrih odnosov z državami svetovnega juga, zlasti tistimi iz Latinske Amerike. Tako je tudi, ko je državni volilni svet pozval k referendumu o predsedniškem odpoklicu, ki je prvič v zgodovini celine potekal avgusta 2004, kjer na kocki ni bilo le Chavezevo predsedstvo, ampak tudi dilema med naprej po konfliktni poti sprememb ali preklon v neoliberalni politični in ekonomski model ter geopolitični preureditve Venezuele pod Združenimi državami Amerike, za ponovni mandat

Chaveza glasovalo 59 odstotkov volivcev. Prav tako je bil Chavez ponovno izvoljen tudi leta 2006 in to s še večjo podporo (Lander 2008, 69–98).

Obstajajo jasni znaki, da se dobi washingtonskega konsenza in neoliberalni ekonomiji v Latinski Ameriki približuje konec, trdita Pereira in Margherities (2007, 25). Na to so vplivali dogodki, med katerimi so tudi ti, ki smo jih predstavili zgoraj. Neoliberalne reforme so na začetku prinesle nekaj pozitivnih rezultatov. Inflacija se je znižala, pojavile so se nove tuje investicije, gospodarska rast je bila na začetku leta 1990 precej višja kot pred tem »izgubljenem« desetletjem. Vendar pa so imele reforme neenakomeren vpliv v in med socialnimi sektorji. Gospodarska rast se je od leta 1997 upočasnila in investicije so se zmanjšale. Tak potek dogodkov in učinkov neoliberalnih reform na gospodarstvo, politiko in družbo je vse bolj zaostroval razpravo (Huber, Solt in Stallings v Pereira in Margheritis 2007, 26). Prevelike družbene in politične neenakosti, ki jih je prinesel neoliberalizem, so botrovale temu, da so nekateri socialni segmenti postajali vse bolj ranljivi. Obenem se je novo nastajajoča levica vse bolj krepila, še posebej s strani družbenih gibanj in ostalih skupin, ki so prihajali iz teh ranljivih segmentov in tako postajala motor, gonilo, ki jo je poganjal. Prav to, družbena mobilizacija, družbena gibanja, skupine in organizacije pa so tisti osnovni pogoj, ki je omogočil odgovor na neoliberalizem v teh državah. Pot na oblast levece je bila zaradi same heterogenosti tako znotraj posamezne države kot med državami in zaradi drugačne zgodovine različna. Skupen pa jim je bil odpor do neoliberalizma, kar je pomenilo sprejemanje in vodenje politike, ki je bila v popolnem nasprotju z njim. Kot smo lahko videli, so takšne politike prinesle pozitivne rezultate. Prišlo je do večje demokratičnosti, neenakosti so se zmanjšale, gospodarska rast se je povečala in je stabilna. Vseeno pa konkretne alternative neoliberalizmu države v tej regiji niso prinesle, kar bo vzrok, da bomo našo hipotezo potrdili samo delno, kljub temu pa so te države dokazale, da so drugačne možnosti mogoče.

6 Sklep

Skozi diplomsko nalogo smo preko utemeljitve koncepta neoliberalizma, kjer smo spoznali njegovo uničujočo naravo, njegov negativni vpliv na demokratične vrednote in poskuse alternativ v Latinski Ameriki, videli destruktivno noto neoliberalizma. Je spodleteli poskus, ki je neuspešen še posebej pri zagotavljanju obče blaginje. Nasprotno smo se lahko prepričali, da nekatere države latinskoameriške regije delajo na krepitvi le-te. Harvey (2012, 246) dodaja, da »/.../ znake nezadovoljstva z modrimi neoliberalnimi predlogi in navodili najdemo celo v vladajočih političnih krogih.« Navede nekdanje zagovornike in izvrševalce neoliberalne

doktrine, kot so ekonomisti Jeffrey Sachs, Joseph Stiglitz, Paul Krugman in George Soros, ki so danes kritiki neoliberalizacije in postrežejo celo s predlogi k nekakšnemu postopnemu vračanju k prilagojenemu keynesovstvu ali k bolj »institucionalnemu« pristopu k reševanju globalnih primerov, kjer bi uporabljali boljše regulacijske strukture globalnega upravljanja kot tudi boljšega nadzora nad brezglavimi špekulacijami finančnikov. Neoliberalno politično-ekonomsko paradigmo bomo tako označili kot doktrino v zatonu, ki jo pri življenju ohranjajo politične elite preko neoliberalnega manifesta, zapisanega v washingtonskem konsenzu. Demokracija v neoliberalizmu ne pomeni demokracije. Zelo dober odgovor na neoliberalizem so ponudile nekatere države Latinske Amerike, pa čeprav ta ni zapakiran v eno politično-ekonomsko doktrino, kot je neoliberalna.

Prav tako tudi Hardt in Negri (2010, 243–244) povzameta neoliberalno doktrino kot doktrino, kjer bogati v posameznih državah, kot tudi globalno, postanejo precej bogatejši in revni temu primerno revnejši. Dodajata, da so ekstrakcijski procesi, nafta, zemeljski plin in rudnine vzorčne industrije neoliberalizma. Velik del bogastva v »novem liberalizmu«, v nekdanjem drugem in prvem ter tretjem svetu, je bil »ustvarjen« zgolj z mrhovinarstvom na truplu socializma, kar pomeni s prenosom bogastva, ki se je konsolidiralo v javni lastnini, industriji in institucijah, v zasebne roke. Dodata, da iluzija, da neoliberalizem lahko postane delujoč ekonomski program, priča o tem, kako težko mnogi prepoznavajo naravo produkcije v postindustrijski dobi.

7 Literatura

- Barrett, Patrick, Daniel Chavez in Cesar Rodriguez-Garavito. 2008. Utopia reborn? Introduction to the study of the new Latin American left. V *The New Latin American Left. Utopia Reborn*, ur. Barrett Patrick, Daniel Chavez in Cesar Rodriguez-Garavito, 1–41. Norwich: Pluto Press.
- BBC. 2010. *Iraq: Key facts and figures*. Dostopno prek: <http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-11095920> (22. avgust 2013).
- Chavez, Daniel. 2008. Uruguay. The Left in Government: Between Continuity and Change. V *The New Latin American Left. Utopia Reborn*, ur. Barrett Patrick, Daniel Chavez in Cesar Rodriguez-Garavito, 99–128. Norwich: Pluto Press.
- Chomsky, Noam. 2005a. *Profit pred ljudmi*. Ljubljana: Sanje.
- --- 2005b. *Prevlada ali preživetje*. Ljubljana: Sanje.
- Dumenil, Gerard in Dominique Levy. 2004. The Economics of US Imperialism at the Turn of the 21st Century. *Review of International Political Economy* 11 (4): 657–676.
- Fischer, Karin. 2009. The Influence of Neoliberals in Chile before, during and after Pinochet. V *The road from Mont Pelerin: the making of the neoliberal thought collective*, ur. Mirowski Phillip in Dieter Plehwe, 305–346. London: Harvard University Press.
- Franklin, Jonathan. 2011. *Camila Vallejo – Latin America's 23-year-old new revolutionary folk hero*. Dostopno prek: <http://www.guardian.co.uk/world/2011/oct/08/camila-vallejo-latin-america-revolutionary> (22. avgust 2013).
- Giroux, Henry A. 2005. The Terror of Neoliberalism: Rethinking the Significance of Cultural Politics. *College Literature* 32 (1): 1–19.
- Goldfrank, Benjamin. 2009. Neoliberalism and the Left: National Challenges, Local Responses and Global Alternatives. V *Beyond Neoliberalism in Latin America? Societies and Politics at the Crossroads*, ur. Burdick John, Philip Oxhorn in Kenneth M. Roberts, 43–60. New York: Palgrave Macmillan.
- Hardt, Michael in Antonio Negri. *Multituda: vojna in demokracija v času imperija*. Ljubljana: Študentska založba.
- --- 2010. *Skupno*. Ljubljana: Študentska založba.
- Harvey, David. 2011. *Kozmopolitstvo in geografije svobode*. Ljubljana: Sofia.
- --- 2012. *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Held, David. 1989. *Modeli demokracije*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS.

- IRINNEWS. 2013. *Iraq 10 years on: Economy grows, but how many benefit?* Dostopno prek: <http://www.irinnews.org/report/97909/iraq-10-years-on-economy-grows-but-how-many-benefit> (22. avgust 2013).
- Juhasz, Antonia. 2013. *Why the war in Iraq was fought for Big Oil*. Dostopno prek: <http://edition.cnn.com/2013/03/19/opinion/iraq-war-oil-juhasz> (22. avgust 2013).
- Kami, Aseel. 2011. *For Baghdad's poor, city garbage brings in the bread*. Dostopno prek: <http://www.reuters.com/article/2011/06/22/us-iraq-poverty-idUSTRE75L4XI20110622> (22. avgust 2013).
- Klein, Naomi. 2007. *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. London: Allen Lane.
- Lander, Edgardo. 2008. Venezuela. Populism and the Left: Alternatives to Neo-Liberalism. V *The New Latin American Left. Utopia Reborn*, ur. Barrett Patrick, Daniel Chavez in Cesar Rodriguez-Garavito, 69–98. Norwich: Pluto Press.
- Lievesley, Geraldine in Steve Ludlam. 2009. *Reclaiming Latin America. Experiments in Radical social democracy*. London: Zed Books.
- Looney, Robert. 2003. The Neoliberal Model's Planned Role in Iraq's Economic Transition. *Middle East Journal* 57 (4): 568–586.
- Lukšič, Igor. 1994. *Liberalizem vs. korporativizem*. Ljubljana: Sophia.
- Margheritis, Ana in Anthony W. Pereira. 2007. The Neoliberal Turn in Latin America: The Cycle of Ideas and the Search for an Alternative. *Latin American Perspectives* 34 (3): 25–48.
- MISES. 2013. *About the Mises Institute*. Dostopno prek: <http://mises.org/page/1448/About-The-Mises-Institute> (22. avgust 2013).
- O'Brien, Philip, Jackie Roddick in Ian Roxborough. 1977. *Chile: The State and Revolution*. London: The Macmillan Press.
- OPENSECRETS. 2013. *Top Contributors*. Dostopno prek: <https://www.opensecrets.org/pres12/contrib.php?id=N00009638> (22. avgust 2013).
- Perreault, Thomas. 2009. Assessing the Limits of Neoliberal Environmental Governance in Bolivia. V *Beyond Neoliberalism in Latin America? Societies and Politics at the Crossroads*, ur. Burdick John, Philip Oxhorn in Kenneth M. Roberts, 135–155. New York: Palgrave Macmillan.

- Phillips-Fein, Kim. 2009. Business Conservatives and the Mont Pelerin Society. V *The road from Mont Pelerin: the making of the neoliberal thought collective*, ur. Mirowski Phillip in Dieter Plehwe, 280–301. London: Harvard University Press.
- Plehwe, Dieter. 2009. Introducing. V *The road from Mont Pelerin: the making of the neoliberal thought collective*, ur. Mirowski Phillip in Dieter Plehwe, 1–42. London: Harvard University Press.
- Steiner, Yves. 2009. The Neoliberals Confront the Trade Unions. V *The road from Mont Pelerin: the making of the neoliberal thought collective*, ur. Mirowski Phillip in Dieter Plehwe, 181–203. London: Harvard University Press.
- Tapia, Luis. 2008. Bolivia. The Left and the Social Movements. V *The New Latin American Left. Utopia Reborn*, ur. Barrett Patrick, Daniel Chavez in Cesar Rodriguez-Garavito, 215–231. Norwich: Pluto Press.
- *Treaty on European Union*. 1992. Dostopno prek: <http://eur-lex.europa.eu/sl/treaties/dat/11992M/hm/11992M.html> (22. avgust 2013).
- Van Horn, Rob in Philip Mirowski. 2009. The Rise of the Chicago School of Economics and the Birth of Neoliberalism. V *The road from Mont Pelerin: the making of the neoliberal thought collective*, ur. Mirowski Phillip in Dieter Plehwe, 305–347. London: Harvard University Press.
- Vogl, Joseph. 2012. *Prikazen kapitala*. Ljubljana: Krtina.
- Wolff, Richard. 2012. *Democracy at Work: A Cure for Capitalism*. Chicago: Haymarket Books.
- WORLD BANK. 2013. *Uruguay*. Dostopno prek: <http://data.worldbank.org/country/uruguay> (22. avgust 2013).